

НОРМАТИВНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА СВОБОДУ ТА ОСОБИСТУ НЕДОТОРКАНИСТЬ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ ЩОДО ЗАСТОСУВАННЯ ПРИМУСОВИХ ЗАХОДІВ МЕДИЧНОГО ХАРАКТЕРУ (ЧАСТИНА 2)

NORMATIVE ENSUREMENT OF THE RIGHT TO FREEDOM AND PERSONAL INTEGRITY IN CRIMINAL PROCEEDINGS REGARDING THE ENFORCEMENT OF COMPULSORY PSYCHIATRIC CARE (PART 2)

Завтур В.А., к.ю.н., доцент, доцент кафедри кримінального процесу,
Національний університет «Одеська юридична академія»

Стаття присвячена аналізу стану та визначення перспектив вдосконалення нормативної регламентації права на свободу та особисту недоторканість осіб, щодо яких вирішуються питання про застосування примусових заходів медичного характеру у контексті примусового поміщення особи до медичного закладу для проведення стаціонарної психіатричної експертизи.

На підставі аналізу судової практики констатовано, що підставою постановлення слідчим суддею ухвали про призначення стаціонарної психіатричної експертизи є саме неможливість надання експертом відповідей на поставлені питання за результатами амбулаторної психіатричної експертизи. Така неможливість повинна бути констатована у висновку експерта. У ситуаціях, коли необхідно поставити додаткові питання експерту, спочатку має бути з'ясовано, чи може бути надана на них відповідь в межах додаткової амбулаторної психіатричної експертизи.

Доведено, що елементами локального предмету доказування при розгляді та вирішенні клопотань про поміщення особи в медичний заклад для проведення стаціонарної судово-психіатричної експертизи є: 1) неможливість надання експертом відповідей на поставлені питання за результатами амбулаторної психіатричної експертизи; 2) обґрунтована підозра у вчиненні кримінального правопорушення.

Запропоновано нормативно врегулювати питання розгляду клопотань в порядку ч. 2 ст. 509 КПК України без участі особи, щодо якої вирішується питання про її поміщення в медичний заклад для проведення стаціонарної судово-психіатричної експертизи. Доведено необхідність доповнення КПК України нормою, відповідно до якої у разі, якщо особа, щодо якої вирішується питання про направлення її до медичного закладу для проведення стаціонарної психіатричної експертизи через характер та ступінь її психічного розладу не може взяти участь у розгляді такого клопотання, що підтверджується медичним висновком, таке клопотання має бути розглянуто без її участі, але за обов'язкової участі її захисника та законного представника.

Розглянуто питання участі лікарів, що надавали висновок за результатами амбулаторної судово-психіатричної допомоги у розгляді слідчим суддею клопотань в порядку ст. 509 КПК України та продовження строку такого заходу.

Ключові слова: досудове розслідування, особливі порядки кримінального провадження, кримінальне провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру, слідчий суддя, суд, судова експертиза.

The article is devoted to the analysis of the determination of prospects for improving the normative regulation of the right to freedom and personal integrity of persons, in relation to which the question of the application of the compulsory psychiatric care is being resolved in the context of forced placement of a person in a medical institution for inpatient psychiatric examination.

Based on the analysis of judicial practice, it was established that the reason for the decision of the investigating judge to order an inpatient psychiatric examination is precisely the impossibility of the expert providing answers to the questions raised based on the results of the outpatient psychiatric examination. Such an impossibility must be stated in the expert's opinion. In situations where it is necessary to ask additional questions to an expert, it must first be clarified whether they can be answered within the framework of an additional outpatient psychiatric examination.

It has been proven that the elements of the local subject of proof in the consideration and decision of requests to place a person in a medical institution for inpatient forensic psychiatric examination are: 1) impossibility of the expert providing answers to the questions raised based on the results of the outpatient psychiatric examination; 2) reasonable suspicion of committing a criminal offense.

It is proposed to normatively regulate the issue of consideration of petitions in accordance with Part 2 of Art. 509 of the Criminal Procedure Code of Ukraine without the participation of the person in respect of whom the issue of placement in a medical institution for inpatient forensic psychiatric examination is being decided. The necessity of supplementing the Code of Criminal Procedure of Ukraine with a norm has been proven, according to which, if a person, in respect of whom the issue of sending him to a medical institution for inpatient psychiatric examination due to the nature and degree of his mental disorder, cannot take part in the consideration of such a request, which is confirmed by a medical conclusion, such a petition should be considered without her participation, but with the obligatory participation of her defender.

The issue of the participation of doctors who provided an opinion based on the results of outpatient forensic psychiatric care in the consideration of petitions by the investigating judge in accordance with Art. 509 of the Criminal Procedure Code of Ukraine and the extension of the term of such measure were studied.

Key words: pre-trial investigation, special procedures of criminal proceedings, criminal proceedings regarding the application of coercive measures of a medical nature, investigating judge, court, forensic examination.

Вступ. Забезпечення права на свободу та особисту недоторканість осіб, які мають психічні розлади та щодо яких вирішується питання про застосування примусових заходів медичного характеру (далі – ПЗМХ) вимагає особливих законодавчих підходів, враховуючи їх вразливість. Цей стандарт знаходить своє відбиття у численних міжнародних актах у сфері охорони психічного здоров'я.

У «Принципах захисту осіб з психічними захворюваннями та поліпшення психіатричної допомоги», схвалених Резолюцією Генеральної Асамблеї № 46/119 від 17 грудня 1991 року встановлено, що «особи, які відбувають термін тюремного ув'язнення за вчинення кримінальних злочинів, або до осіб, які іншим способом піддаються затриманню в ході судового розгляду або розслідування,

порушеного проти них за обвинуваченням у вчиненні кримінального злочину, і які, як встановлено, страждають психічним захворюванням або, як передбачається, можуть страждати таким захворюванням повинні отримувати найкращу психіатричну допомогу»; положення даного принципу застосовується до них у найбільш повному обсязі тільки з таким обмеженням числом змін і винятків, які необхідні за даних обставин. При цьому, жодні з таких змін або винятків не повинні завдавати шкоди громадянським, політичним, економічним, соціальним і культурним правам, закріпленим у Загальній декларації прав людини, Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права, Міжнародному пакті про громадянські і політичні права і в інших документах [1].

Кримінальне процесуальне законодавство України передбачає можливість застосування до осіб, щодо яких вирішується питання про застосування ПЗМХ низки заходів, що обмежують їх право на свободу та особисту недоторканість та потенційно можуть підпадати під сферу дії ст. 5 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, а також ст. 9 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права. У частині першій, цієї роботи, яка була опублікована у № 7/2022 цього видання було розглянуто концептуальні проблеми забезпечення права на свободу та особисту недоторканість у кримінальному провадженні щодо застосування ПЗМХ та проблеми застосування запобіжного заходу у вигляді поміщення до закладу з надання психіатричної допомоги в умовах, що виключають її небезпечну поведінку [2]. Однак це не єдиний захід, пов'язаний із можливістю обмеження права на свободу та особисту недоторканість цієї категорії осіб. Таким заходом є також і передбачене ч. 2 ст. 509 КПК України направлення особи до медичного закладу для проведення стаціонарної психіатричної експертизи для здійснення тривалого спостереження та дослідження особи. Підстави його застосування та процесуальний порядок розгляду відповідних клопотань визначені у КПК України лише на рівні загальних положень. Це породжує достатньо різне розуміння змісту приписів ч.2 ст. 509 КПК України на рівні правозастосовної практики. Враховуючи високу інтрузивність даного примусового заходу, такий підхід не є виправданим і потребує більш детального науково-практичного аналізу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми нормативної регламентації та практики розгляду клопотань про примусове поміщення особи до медичного закладу для проведення стаціонарної психіатричної експертизи досліджувалися у працях І. В. Гловюк, В. О. Гринюка, С. О. Ковальчука, Т. В. Лукашкіної, М. А. Макарова, В. В. Навроцької, В. А. Осмоляна, О. І. Тищенко тощо. Втім, враховуючи багатоманітність доктринальних позицій та неуніфікованість судової практики наразі існує необхідність у продовженні наукової дискусії з цього аспекту.

Саме тому, **метою** даної статті є аналіз стану та визначення перспектив вдосконалення нормативної регламентації права на свободу та особисту недоторканість осіб, щодо яких вирішуються питання про застосування ПЗМХ у контексті примусового поміщення особи до медичного закладу для проведення стаціонарної психіатричної експертизи.

Виклад основного матеріалу. У положенні ст. 509 КПК України сформульовано лише загальну підставу проведення стаціонарної психіатричної експертизи – необхідність здійснення тривалого спостереження та дослідження особи. Такий підхід до викладення норми кримінального процесуального закону породив серйозні наукові дискусії щодо її правильного тлумачення.

Деякі позиції з цього питання були висловлені в Узагальненні практики Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ від 03 червня 2016 року «Про практику вирішення слідчими суддями питань, пов'язаних із слідчими (розшуковими) діями». Зокрема, в правоінтерпретаційному акті указано, що задоволення клопотань такого роду зумовлюється такими обставинами як: 1) наявність висновку первинної амбулаторної судово-психіатричної експертизи; 2) наявність у матеріалах провадження двох протилежних за змістом актів стаціонарної судово-психіатричної експертизи; 3) наявність доказів щодо неодноразового перебування підозрюваного на стаціонарному лікуванні у психоневрологічному центрі до початку досудового розслідування; 4) перебування підозрюваного під наглядом у лікаря-психіатра [3]. В узагальненні наголошується на тому, що слідчі судді, вирішуючи такого роду клопотання, пови-

нні керуватися результатами амбулаторної психіатричної експертизи про неможливість надання відповідей на всі питання, поставлені перед експертом та необхідність більш тривалого спостереження за особою для їх вирішення.

Загалом, практика розгляду слідчими суддями клопотань в порядку ч. 2 ст. 509 КПК України ґрунтується на цих положеннях. Підставами призначення стаціонарної психіатричної експертизи, зазначеними у судових рішеннях є, зокрема, уточнення діагнозу [4], ступеню вираженості наявних у особи психічних розладів [5], неможливість однозначно оцінити психічний стан підекспертного на момент скоєння інкримінованого правопорушення, у зв'язку з динамічністю і варіабельністю психічних розладів в докримінальній і посткримінальній ситуації [6] тощо.

У судовій практиці є також приклади постановлення ухвали про призначення стаціонарної психіатричної експертизи у випадках, коли особа в принципі відмовилася відповідати на запитання та надавати експертам будь-які пояснення щодо себе та обставин події. Як видається, такий підхід є виправданим, адже вони охоплюються нормативно визначеною підставою прийняття такого рішення [7].

Водночас, не є підставою призначення стаціонарної психіатричної експертизи проведення амбулаторної експертизи із порушеннями. Наприклад, Апеляційний суд Харківської області скасував відповідну ухвалу слідчого судді погодившись із тим, що проведення амбулаторної психіатричної експертизи без медичної документації особи, яка була вилучена на той момент із закладу, є підставою для проведення додаткової амбулаторної психіатричної експертизи, а не стаціонарної [8].

Таким чином, підставою постановлення слідчим суддею ухвали про призначення стаціонарної психіатричної експертизи є саме неможливість надання експертом відповідей на поставлені питання за результатами амбулаторної психіатричної експертизи. Така неможливість повинна бути констатована у висновку експерта. У ситуаціях, коли необхідно поставити додаткові питання експерту, спочатку має бути з'ясовано, чи може бути надана на них відповідь в межах додаткової амбулаторної психіатричної експертизи.

Зі змісту положень ч. 2 ст. 509 КПК України не можна дійти однозначного висновку про те, чи є обґрунтована підозра у вчиненні кримінального правопорушення елементом локального предмета доказування при розгляді таких клопотань. Втім, у правозастосовній практиці такі питання повстають. Так, зокрема, в ухвалі Апеляційного суду Одеської області було констатовано, що стаціонарна психіатрична експертиза була призначена передчасно, адже «без висновків генетичної експертизи неможливо встановити, що тілесні ушкодження спричинені саме дитині, яку народила підозрювана» [9]. Суд скасував відповідну ухвалу слідчого судді, зазначивши, що прийняття такого рішення призведе до поміщення в медичний заклад особи, яка можливо взагалі непричетна до вчинення кримінального правопорушення.

Окремі проблеми виникають і в контексті процесуального порядку розгляду слідчим суддею клопотань в порядку ч. 2 ст. 509 КПК України. Вказане правоположення містить норму, відповідно до якої таке питання вирішується в порядку, передбаченому для подання та розгляду клопотань щодо обрання запобіжного заходу. Це означає, що при вирішенні питання про коло осіб, участь яких є обов'язковою при розгляді даного клопотання слід керуватися положеннями ч. 1 ст. 193 КПК України. Відповідно, такий розгляд має відбуватись за участю прокурора, особи, стосовно якої вирішується питання про направлення до медичного закладу для проведення стаціонарної психіатричної експертизи, його захисника. На недосконалість такого підходу зверталась увагу у доктрині. На думку І. В. Гловюк, В. О. Гринюка та С. О. Ковальчука,

КПК України не містить відповіді на питання про те, як бути у ситуаціях, коли неявка особи, щодо якої вирішується питання про направлення її до медичного закладу для проведення стаціонарної психіатричної експертизи зумовлена саме її психічним станом [10, с. 527]. Як видається, у випадках, коли особа, щодо якої вирішується питання про направлення її до медичного закладу для проведення стаціонарної психіатричної експертизи не може взяти участь у розгляді такого клопотання саме через характер та ступінь її психічного розладу, що підтверджується медичним висновком, таке клопотання має бути розглянуто без її участі, але за обов'язкової участі її захисника та законного представника. І такий підхід доцільно нормативно закріпити у положеннях ст. 509 КПК України.

Не регламентовано у нормах ст. 509 КПК України й питання про участь у розгляді клопотань про направлення до медичного закладу для проведення стаціонарної психіатричної експертизи експертів, які проводили експертизу. Як показує судова практика, клопотання про такий допит у судовому засіданні доволі часто заявляється [11]. Слід визнати, що існують ситуації, за яких його проведення може бути вкрай доцільним для визначення допустимості відповідного втручання у право особи на свободу та особисту недоторканість, наприклад, у випадках, коли описова та резолютивна частини висновку експерта за результатами амбулаторної експертизи є взаємосуперечливими. До речі, саме такий контекст мало кримінальне провадження, в межах якого було постановлено вищезгадану ухвалу Апеляційного суду Одеської області від 26 вересня 2018 року [9].

Не регламентовано кримінальним процесуальним законом й питання про продовження строку направлення особи до медичного закладу для проведення стаціонарної психіатричної експертизи. Ця проблема доволі детально була розглянута у доктрині О. І. Тищенко. Вчена аналізує ситуації, коли особа не була вчасно доставлена до медичного закладу та, відповідно, фактичний строк проведення експертизи був значно менший. Вона доходить висновку, що норма ч. 2 ст. 509 КПК України відкриває можливості для вирішення питання про продовження строку проведення стаціонарної судово-психіатричної експертизи у порядку продовження строку тримання під вартою (ст. 199 КПК) [12, с. 181]. З цим складно погодитись, адже ч. 2 ст. 509 КПК України містить пряме посилання саме

на порядок обрання запобіжного заходу, а не його продовження. Однак дослідниця має рацію, що це питання однозначно потребує конкретизації, втім, на наше переконання у такого випадку слідчому судді та суду слід також встановлювати у судовому засіданні із розгляду такого клопотання причини зволікання із доставленням особи до психіатричного закладу та вирішувати його з урахуванням їх поважності.

Висновки. За результатами проведеного дослідження можна сформулювати деякі висновки теоретичного характеру та пропозиції щодо змін та доповнень до КПК України.

Елементами локального предмету доказування при розгляді та вирішенні клопотань про поміщення особи в медичний заклад для проведення стаціонарної судово-психіатричної експертизи є: 1) неможливість надання експертом відповідей на поставлені питання за результатами амбулаторної психіатричної експертизи; 2) обґрунтована підозра у вчиненні кримінального правопорушення.

Нормативного врегулювання потребує аспект розгляду клопотань в порядку ч. 2 ст. 509 КПК України без участі особи, щодо якої вирішується питання про її поміщення в медичний заклад для проведення стаціонарної судово-психіатричної експертизи. Пропонуємо доповнити ч. 2 ст. 509 КПК України нормою такого змісту: «У разі, якщо особа, щодо якої вирішується питання про направлення її до медичного закладу для проведення стаціонарної психіатричної експертизи через характер та ступінь її психічного розладу не може взяти участь у розгляді такого клопотання, що підтверджується медичним висновком, таке клопотання має бути розглянуто без її участі, але за обов'язкової участі її захисника та законного представника».

Можливість допиту лікаря, що надавали первинну амбулаторну експертизу повинна бути закріплена нормативно у КПК України. Задля цього пропонуємо доповнити ч. 2 ст. 509 КПК України нормою такого змісту: «Слідчий суддя, суд за клопотанням сторін кримінального провадження або за власною ініціативою має право допитати при розгляді клопотання про поміщення особи в медичний заклад для проведення стаціонарної судово-психіатричної експертизи експерта (експертів), що здійснювали амбулаторну психіатричну експертизу для вирішення питання про доцільність більш тривалого спостереження за особою».

ЛІТЕРАТУРА

1. Резолюція 46/119 Генеральної Асамблеї ООН «Принципи захисту психично хворих осіб та поліпшення психіатричної допомоги». URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU91323> (дата звернення: 29 грудня 2023 р.).
2. Завтур В.А. Нормативне забезпечення права на свободу та особисту недоторканість у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру (частина 1). *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 7. С. 374–378. URL: http://lsej.org.ua/7_2022/90.pdf (дата звернення: 29 грудня 2023 р.).
3. Про практику вирішення слідчими суддями питань, пов'язаних із слідчими (розшуковими) діями: Узагальнення практики Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ від 03 червня 2016 року. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/VRR00205> (дата звернення: 29 грудня 2023 р.).
4. Ухвала слідчого судді Залізничного районного суду Запорізької області від 25 жовтня 2019 року, судова справа № 462/6177/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85235792> (дата звернення: 29 грудня 2023 р.).
5. Ухвала Романівського районного суду Житомирської області від 22 серпня 2017 року, судова справа № 290/875/16-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/68508211> (дата звернення: 29 грудня 2023 р.).
6. Ухвала Христинівського районного суду Черкаської області від 30 грудня 2020 року, судова справа № 706/1097/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93939800> (дата звернення: 29 грудня 2023 р.).
7. Ухвала Апеляційного суду Херсонської області від 26 грудня 2017 року, судова справа № 654/73/17-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/71259745> (дата звернення: 29 грудня 2023 р.).
8. Ухвала Апеляційного суду Харківської області від 25 червня 2018 року, судова справа № 646/1849/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/75064597> (дата звернення: 29 грудня 2023 р.).
9. Ухвала Апеляційного суду Одеської області від 25 вересня 2018 року, судова справа № 505/2108/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/76714320> (дата звернення: 29 грудня 2023 р.).
10. Гловюк І.В., Гринюк В.О. Ковальчук С.О. Застосування примусової госпіталізації психично хворих осіб у кримінальному провадженні України в контексті практики Європейського Суду з прав людини. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 1. С. 524–528. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/3193> (дата звернення: 29 грудня 2023 р.).
11. Ухвала Апеляційного суду Донецької області від 17 серпня 2017 року, судова справа № 234/9757/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/68410705> (дата звернення: 05.01.2024).
12. Тищенко О. І. Строк проведення стаціонарної судово-психіатричної експертизи та його продовження у кримінальному провадженні. *Проблеми законності*. 2021. Вип. 153. С. 173–185.